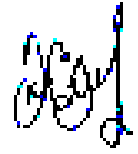

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

КАЛАШНІКОВА ХРИСТИНА ІГОРІВНА

УДК 330.111.66:332.1

**СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ВЕЛИКОГО МІСТА**

**Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна
економіка**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Черкаси – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова Міністерства освіти і науки України (м. Харків).

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент **Карлова Олена Анатоліївна**, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова Міністерства освіти і науки України (м. Харків), професор кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві;

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Чиж Віра Іванівна**, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України (м. Луганськ), завідувач кафедри обліку і аудиту;

кандидат економічних наук, доцент **Бережна Алла Юріївна**, Фонд державного майна у Полтавській області (м. Полтава), начальник регіонального відділення.

Захист відбудеться „18” липня 2013 р. о 14 год. 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 73.052.02 Черкаського державного технологічного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 18006, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 460, ауд. 105.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Черкаського державного технологічного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 18006, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 460.

Автореферат розісланий „17” червня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.А. Василенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суттєве погіршення якості життя населення та значний економічний спад, що є наслідками впливу глобальної фінансово-економічної кризи на економіку України та її регіонів, продемонстрували відсутність ефективної системи прогнозування та стратегічного планування на регіональному рівні. Така система дозволила би визначити найбільш вразливі (з точки зору наявності внутрішніх кризових явищ) елементи регіональної соціально-економічної системи, змодельовати зовнішній вплив, визначити основні точки опору та розробити адекватні заходи мінімізації впливу екзогенних криз на сталість функціонування мезосистеми. Численні дослідження регіональних проблем розвитку доводять, що локомотивами сталого розвитку регіонів є великі міста. За відсутності стратегічного підходу до планування розвитку цих міст і чітко визначеної відповідальності регіональних органів управління неможливе їхнє посткризове відновлення та подальший сталий розвиток.

Основною рисою чинних стратегічних планів та програм регіонального розвитку є недостатня обґрунтованість вибору стратегічних напрямів, розподілу ресурсів та визначення інструментів реалізації програмних заходів, критеріїв та індикаторів оцінювання досягнутих результатів. Зокрема, відсутня система показників, що дозволяє виділяти стратегічні процеси (життєдіяльності населення, діяльності господарюючих суб'єктів, відтворення і розвитку). Ці недоліки виникають через брак компетентності і недостатнє володіння управлінськими технологіями, які найсуттєвіше впливають на сталий розвиток великого міста. Одна з суттєвих проблем, яка виникає в процесі управління розвитком великого міста, полягає в тому, що на стадії стратегічного планування не застосовуються інструменти, які дозволяють оцінити наслідки прийнятих стратегічних рішень, а використання несистематизованих показників соціально-економічного розвитку великого міста не дає змоги обрати найкращий стратегічний варіант. На стадії реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста відсутня дієва система моніторингу, що є необхідною як для оцінки ефективності руху до встановлених цілей, так і для прийняття своєчасних рішень щодо забезпечення якісних змін і діагностики їх наслідків.

Значний науковий внесок у вирішення багатоаспектних проблем стратегічного розвитку регіональних соціально-економічних систем зробили вітчизняні та зарубіжні вчені О. І. Амоша, І. Ансофф, А. Ю. Бережна, В. М. Геєць, З. С. Варналій, О. Г. Гранберг, П. Г. Грабовий, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, В. В. Дорофійенко, Я. А. Жаліло, О. А. Карлова, Т. М. Качала, Ю. Г. Лега, В. І. Логвиненко, В. О. Онищенко, М. Портер, А. Томпсон, Л. Г. Чернюк, В. І. Чиж, М. Г. Чумаченко, В. І. Хомяков, В. М. Яценко та ін. Проблемам урбанізації та управління розвитком великих міст присвячені праці А. М. Асаула, Л. В. Беззубко, А. А. Горбунова, І. А. Ільїна, Дж. Кремптона, С. І. Круглика, О. О. Петкової, Дж. Форрестера, Л. М. Чернишова, Ж. Шодонере, В. А. Яковлева та ін.

Відаючи належне теоретичній та практичній цінності наукових

результатів, слід вказати на незавершеність наукових дискусій щодо стратегічних пріоритетів регіонального розвитку; відсутність єдиного підходу до формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста, що прискорюють його посткризове відновлення в сучасних умовах; недостатню відповідність сучасним умовам суспільного розвитку методичного забезпечення аналізу результативності реалізації місцевих та регіональних стратегій і програм, зокрема в частині вибору та систематизації оціночних показників та параметрів. Наукова актуальність та необхідність практичного вирішення проблем визначення стратегічних напрямів соціального та економічного розвитку великого міста обумовили вибір теми, постановку мети та основних задач дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексних науково-дослідних робіт, що виконувались в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова, зокрема за темою «Вдосконалення менеджменту підприємств системи життєзабезпечення міст України» (номер державної реєстрації 0110U004956), розділ «Вивчення ролі системи життєзабезпечення в економіці міста», де автором розроблені рекомендації щодо удосконалення механізму стійкого розвитку соціально-економічної інфраструктури міста. Автор взяла участь у виконанні госпдоговірних тем «Діагностика потенціалу соціально-економічної системи» (номер державної реєстрації 0107U011514 від 16.12.2009 р.), де автором сформоване методичне забезпечення економічно діагностики стану систем життєзабезпечення міста, та «Моніторинг стану сфери послуг Харківського регіону» (№ 2565/12 від 24.09.2012 р.), де автором розроблено методичне забезпечення систематичного контролю стійкості функціонування сфери послуг Харківського регіону. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямам регіональної соціально-економічної політики України.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій щодо формування та реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста. Для досягнення сформульованої мети в роботі було вирішено такі задачі:

уточнити понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління розвитком великого міста;

удосконалити процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста;

розробити методичний підхід до оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті;

розвинути наукові підходи до визначення стратегічних альтернатив та вибору стратегічних напрямів розвитку великого міста;

запропонувати стратегічний цільовий підхід до розвитку великого міста в сучасних умовах суспільного розвитку;

доповнити концептуальні підходи до моніторингу процесу формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста;

сформувати науково-методичний інструментарій підвищення якості

життєзабезпечення населення великого міста.

Об'єктом дослідження є трансформаційні соціальні та економічні процеси у великому місті на сучасному етапі суспільного розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методичні й прикладні аспекти формування та реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, урбаністики, регіональної економіки, інституціональної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, що присвячені проблемам стратегічного планування, урбанізації, сталого розвитку великих міст, трансформаційним процесам на рівні регіонів.

У процесі дослідження використовувались такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний та монографічний (при дослідженні сутності та основних проблем соціально-економічного розвитку великого міста), морфологічного аналізу, індукції та дедукції (при побудові предметної області дослідження, формулюванні наукового завдання та задач дослідження, визначенні та структуруванні стратегічних напрямів розвитку великого міста), системно-структурного аналізу та економіко-статистичні (для оцінки динаміки та тенденцій соціально-економічних змін у великому місті), програмно-цільовий (для оцінки якості стратегічного планування та ефективності реалізації програмних документів розвитку м. Харкова та Харківської області) та інші.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, що регламентують різні аспекти функціонування та розвитку великого міста; звітні дані Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших міністерств і відомств; методичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Харківській області, результати соціально-економічних досліджень, наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш суттєві теоретичні і практичні результати, що характеризують наукову новизну, полягають у наступному:

удосконалено:

сутнісне наповнення понять «комплексний соціально-економічний розвиток великого міста», «система стратегічного планування розвитку великого міста» та «процес формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста», який визначено як ключову стадію процесу стратегічного управління сталим розвитком великого міста, що реалізується з використанням системного підходу до оцінки соціально-економічних змін в великому місті та прогнозуванні перспектив його розвитку з урахуванням пріоритетів державної та регіональної політики;

процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста, який, на відміну від існуючих, передбачає проведення процедури коригування моделей, сценаріїв та програмних заходів з використанням елементів

ковзного планування розвитку в межах науково обґрунтованого стратегічного коридору, що дозволяє підвищити ефективність стратегічного управління розвитком великого міста та враховувати непрогнозовані ендогенні та екзогенні зміни в процесі стратегічного управління розвитком великого міста;

методичний підхід до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті, який передбачає розрахунок загального індикатора, що відображає тенденції та динаміку соціально-економічного розвитку великого міста в контексті основних стратегічних процесів (соціальних, економічних та екологічних) і дозволяє оптимізувати процес вибору стратегічних альтернатив розвитку великого міста;

концептуальні підходи до моніторингу процесу формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста, особливістю яких є використання алгоритму системного моніторингу соціально-економічного розвитку великого міста, реалізація якого дозволяє удосконалити процедури варіативного планування стратегічних альтернатив та сценаріїв розвитку, а також оцінки результативності реалізації стратегій в контексті сталості суспільного розвитку;

науково-методичний інструментарій моделювання та впровадження системи менеджменту якості на підприємствах сфери життєзабезпечення великого міста, що дозволяє мінімізувати ірраціональність трансформацій в цій сфері, підвищити якість продукції, робіт та послуг, які надаються населенню, забезпечити ресурсозбереження та підвищити ефективність реалізації стратегічних програм забезпечення високого рівня та якості життя населення великого міста;

дістали подальшого розвитку:

наукові підходи до стратегічного планування розвитку великого міста, особливістю яких є вибір та ієрархізація стратегічних напрямів розвитку великого міста за результатами попередньої оцінки ефективності їх реалізації та ступеня впливу на рівень розвитку міста, що проводиться з використанням розробленої системи часткових та інтегральних індикаторів соціально-економічного розвитку великого міста;

розробка стратегічного цільового підходу до розвитку сучасного великого міста, особливістю якого є пріоритетність реалізації соціальної функції великого міста через забезпечення компактності його територіального розвитку та підвищення комфортності середовища життєдіяльності населення, що сприятиме економічному розвитку великого міста, дозволить суттєво змінити потреби в житловому будівництві, розвитку і модернізації інфраструктури, а також удосконалити регіональну політику сталого розвитку на стадії посткризового відновлення.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертаційному дослідженні наукові результати, сформульовані висновки й розроблені пропозиції являють собою методичну базу для формування та реалізації стратегічних напрямів розвитку великого міста і можуть бути використані в управлінській діяльності органами державного, регіонального управління та місцевого самоврядування при розробці стратегій та програм соціально-

економічного розвитку, а також для формування концептуальних положень регіональної політики.

Теоретичні положення, які захищаються в дисертації, доведені до рівня конкретних практичних пропозицій і створюють об'єктивну основу для подальшого ефективного розвитку соціально-економічних систем міських комплексів у Харківському регіоні (довідка Харківської обласної держадміністрації № 421/0/124-13 від 15.05.2013 р.). Результати дисертаційної роботи також використано в практичній діяльності Виконавчого комітету Харцизької міської ради Донецької області при розробці програми економічного та соціального розвитку міста Харцизьк (довідка № 01-11//603 від 20.12.2012 р.).

Ряд положень дисертаційного дослідження щодо удосконалення механізму сталого розвитку соціально-економічних систем міських комплексів на регіональному рівні використовується в навчальному процесі Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова при викладанні курсів „Організація виробництва та функціонування систем життєзабезпечення міст”, „Менеджмент в міському господарстві”, „Регіональна економіка” (довідка № 05-20-1 від 22.01.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою роботою, в якій представлено особисто отримані теоретичні й практичні результати. Висновки й результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, отримані автором самостійно й відображені в наукових працях. Внесок здобувача в колективно опубліковані праці конкретизовано в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові результати дисертаційного дослідження апробовано на українських і міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема VI міжнародній науково-практичній інтернет-конференції „Стійкий розвиток міст. Управління проектами і програмами міського і регіонального розвитку” (м. Харків, 22-25 квітня 2008 р.); II міжнародній науково-практичній конференції вчених, студентів і практиків „Стратегія інноваційного розвитку економіки і соціальної сфери України” (м. Донецьк, 8 квітня 2010 р.); науково-технічній конференції викладачів, аспірантів і співробітників Харківської національної академії міського господарства (м. Харків, 21-23 квітня 2010 р.); V міжнародній науково-практичній конференції „Українська національна модель: сучасний стан та перспективи розвитку” (м. Сімферополь, 22-24 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Менеджмент міського та регіонального розвитку” (м. Харків, 28-29 березня 2013 р.); II міжнародній науково-практичній інтернет-конференції „Розвиток країн в умовах глобалізації: технологічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми” (м. Тернопіль, 23-24 травня 2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в 12 наукових працях, з них 5 – у наукових фахових виданнях, 6 – у матеріалах наукових конференцій, 1 публікація в інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій 5,07 д.а., з яких авторові належать 4,78 д.а.

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу,

трьох розділів, висновків, які наведено на 190 сторінках основного друкованого тексту. Матеріали дисертації містять 29 рисунків та 26 таблиць – на 49 сторінках (1 рисунок і 14 таблиць займають 25 повних сторінок), 9 додатків – на 40 сторінках. Список використаних джерел складається зі 220 найменувань, які наведено на 23 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретико-методичні засади розробки стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста**» розкрито сутність і значення для великого міста стратегічного управління його розвитком, узагальнено та систематизовано закордонний досвід сталого розвитку великих міст, визначено особливості стратегічного планування на мезоекономічному рівні та розвинуто наукові підходи до визначення стратегічних альтернатив і вибору стратегічних напрямів розвитку великого міста.

Формування якісного середовища проживання населення великого міста, як фактору забезпечення передумов для подолання наслідків кризи та відновлення поступальної динаміки розвитку регіональної економіки, передбачає необхідність посилення соціальної спрямованості стратегій розвитку великого міста, перегляду стратегічних пріоритетів та принципів формування й використання його ресурсного потенціалу, трансформації механізмів регіонального управління.

З розвитком ринкових відносин та місцевого самоврядування в Україні адміністративно-територіальні одиниці отримали можливість самостійно визначати стратегію свого розвитку. Найважливішим результатом цих позитивних змін стала можливість переходу до політики довгострокового сталого розвитку країни на основі створення єдиної загальнодержавної системи розробки прогнозно-планових документів, що базується на прогнозах, стратегіях і програмах комплексного соціально-економічного розвитку регіонів, які розробляються з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку країни в цілому та соціально-економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць. Необхідно зазначити, що, на відміну від системи директивного територіального планування радянського зразка, розвиток нової системи відбувається з врахуванням принципових трансформацій в економічних, соціальних, правових і адміністративних відносинах на регіональному рівні.

На думку автора, основними принципами розробки стратегії соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці будь-якого рівня та розміру повинні бути адаптивність (здатність до передбачення змін зовнішнього і внутрішнього середовища та урахування цих змін в процесі стратегічного планування та управління регіональним розвитком); урахування впливу (як позитивного, так і негативного) на регіональну соціально-економічну систему низки зовнішніх чинників; використання в процесі стратегічного територіального управління розвитком існуючих традицій, модернізованих застосуванням сучасних технологій, що базуються на конвергенції системного, ситуаційного та інституційного підходів.

В роботі уточнено понятійно-категоріальний апарат стратегічного управління розвитком великого міста, зокрема поняття:

«комплексний соціально-економічний розвиток великого міста» – це підвищення якості життя населення регіону в результаті цілеспрямованих дій органів державної, регіональної влади та місцевого самоврядування, яке полягає в зростанні реальних доходів населення та пов'язане з покращенням конкурентних переваг і фінансових результатів діяльності всіх господарюючих суб'єктів великого міста, а також підвищенням якості, кількості, поліпшенням асортименту та удосконаленням перерозподілу благ, що надаються на його території;

«система стратегічного планування розвитку великого міста» визначена як цілісний комплекс гнучких регулятивних положень організаційного, правового, методичного та інформаційного характеру, що дозволяє забезпечити взаємодію державних, регіональних і місцевих органів управління, а також господарюючих суб'єктів в процесі розробки прогнозно-планових документів, які визначають перспективи розвитку на макро- мезо- та мікроекономічному рівні»;

«процес формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста» визначено як ключову стадію процесу стратегічного управління сталим розвитком великого міста.

Результати моніторингових досліджень показують, що в більшості регіонів та великих міст країни розроблені та реалізуються основні стратегічні документи: концепції та програми перспективного комплексного соціально-економічного розвитку. Разом з тим встановлено, що розробниками планових і прогнозних документів регіонального розвитку недостатньо враховується один з основних аспектів стратегічного управління, що визначає його подальшу результативність – аналіз виконання стратегії, її коригування та вплив ендо- та екзогенних змін регіонального середовища на її реалізацію. Відсутня уніфікована система показників, що дозволяють адекватно оцінити рівень соціально-економічного розвитку великого міста та відповідають за своєю структурою і змістом якісно новим завданням управління, тому аналітична робота на рівні регіональних соціально-економічних систем переважно зводиться до оцінки результатів за окремими напрямами (розвиток промисловості, малого бізнесу, житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, культури тощо), тоді як детальне вивчення досягнутих результатів, комплексна оцінка досягнутого рівня соціально-економічного розвитку здійснюється не на належному рівні.

Дослідження та узагальнення закордонного досвіду сталого розвитку великих міст з використанням програмних методів показало, що одним з найважливіших етапів в процесі стратегічного управління розвитком є оцінка якості цього процесу, що дозволяє порівняти ефект від реалізації стратегічного плану зі встановленими на етапі цілепокладання цілями і завданнями різних ієрархічних рівнів.

В роботі удосконалено процес формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста шляхом доповнення його етапом оцінки якості формування стратегії, а також процедурою системного моніторингу (рис. 1), що дозволяє раціоналізувати визначення стратегічних альтернатив та оптимізувати вибір стратегічних напрямів розвитку великого міста.

У другому розділі **«Методичні аспекти удосконалення стратегічного управління соціально-економічним розвитком великого міста»** розроблено та

апробовано методичний підхід до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті; удосконалено стратегічний цільовий підхід до розвитку великого міста з урахуванням сучасних умов суспільного розвитку.

В роботі доведено, що на регіональному рівні (на відміну від мікроекономічного) інструменти оцінки стратегії опрацьовані недостатньо, бракує методичного інструментарію для науково обґрунтованого прийняття стратегічних управлінських рішень та вибору пріоритетних напрямів розвитку, що базуються на повноцінній інформації щодо тенденцій та динаміки змін в регіональній соціально-економічній системі.

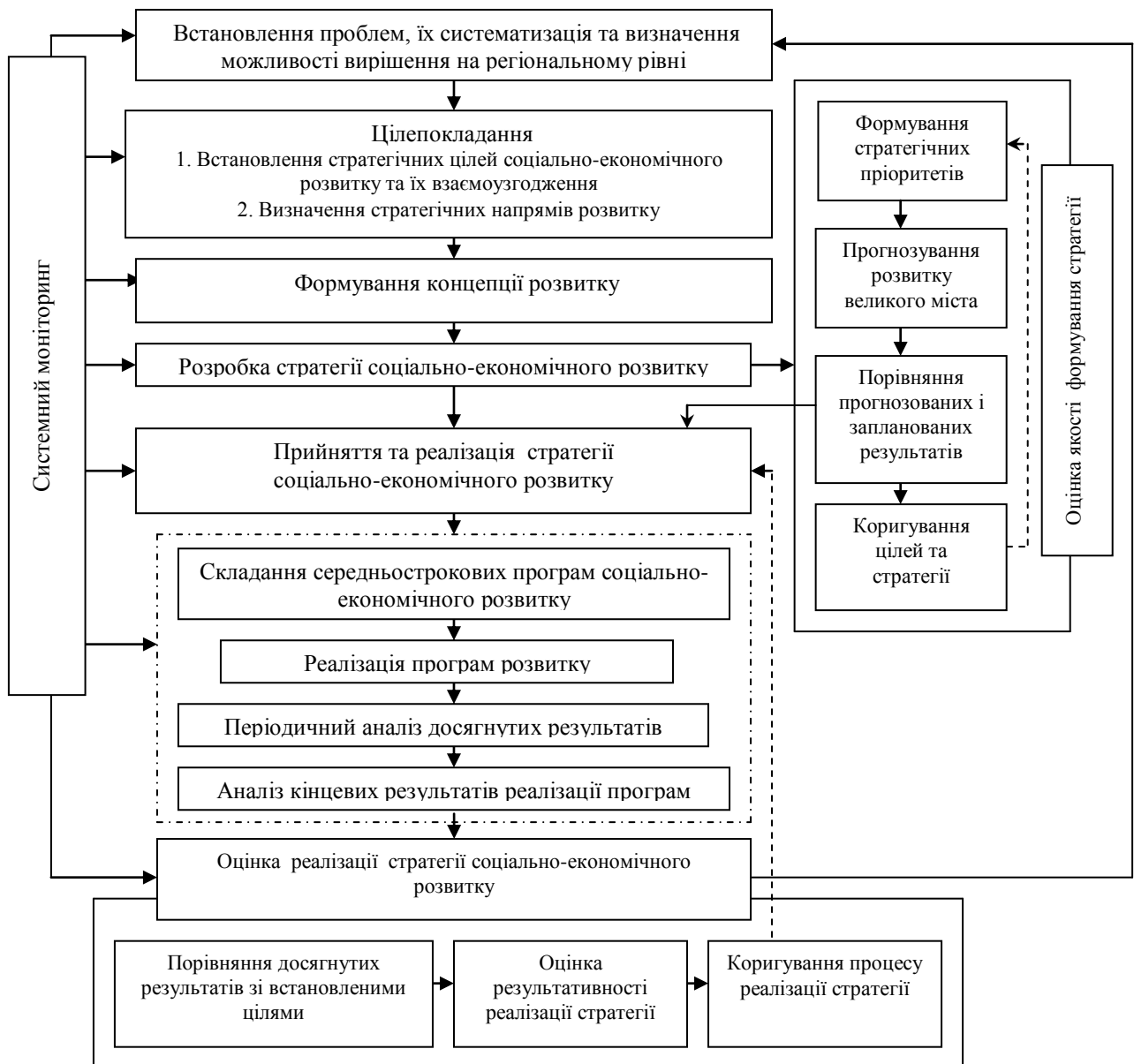

Рис. 1. Процес формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста*

* розробка автора

Розроблений методичний підхід до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті передбачає використання шістдесят

одного часткового та дванадцяти інтегральних індикаторів (в т.ч. десять індикаторів першого та два – другого рівня) для розрахунку комплексного індикатора соціально-економічного розвитку (КІСЕР) великого міста. Комплексну оцінку тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті запропоновано здійснювати в такій послідовності (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті*

Етапи	Процедури		
1	Встановлення мети та завдань оцінки		
2	Ідентифікація процесів розвитку, вибір часткових показників, що дозволяють оцінити їх напрям та інтенсивність		
3	Систематизація та формування груп часткових показників, визначення переліку та вагомості інтегральних показників для характеристики рівня соціально-економічного розвитку		
	<i>Процес/ Інтегральні індикатори першого рівня</i>	<i>Інтегральні індикатори другого рівня, що характеризують інтенсивність **</i>	<i>Кількість часткових індикаторів, що використовуються для розрахунку інтегральних</i>
	Соціальний розвиток	Якості життєзабезпечення (0,25)	25
		Соціальної напруги (0,15)	6
		Соціальної стратифікації (0,15)	3
		Розвитку системи освіти (0,15)	6
		Розвитку медицини (0,15)	5
		Стану навколишнього середовища (0,15)	4
	Економічний розвиток	Розвитку реального сектору економіки (0,35)	6
		Розвитку малого бізнесу (0,3)	2
		Інвестиційної активності (0,25)	2
		Бюджетного забезпечення економічного розвитку (0,1)	2
4	Визначення основних джерел даних, необхідних для розрахунку часткових індикаторів, збір та узагальнення інформації		
5	Розрахунок часткових та інтегральних індикаторів, визначення рівня соціально-економічного розвитку великого міста		
6	Визначення (коригування) пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста		

* розробка автора

** в дужках вказано вагові коефіцієнти інтегральних показників другого рівня, що використовується в процесі розрахунку інтегрального показника першого рівня

Часткові індикатори характеризують динамічні зміни часткових показників соціально-економічного розвитку великого міста і розраховуються за формулою (1) для показників-стимуляторів та формулою (2) для показників-дестимуляторів соціально-економічного розвитку:

$$CI_{ji} = \frac{PI_{ji}}{PI_{ji-1}} \quad (1)$$

$$ЧІ_{ji} = \frac{П_{ji-1}}{П_{ji}} \quad (2)$$

де $ЧІ_{ji}$ – частковий індикатор соціально-економічного розвитку (в i -тому році);

$П_{ji}$ – абсолютне значення часткового показника в i -тому році;

$П_{ji-1}$ – абсолютне значення часткового показника в році, що передує i -тому.

Інтегральні індикатори другого рівня, що характеризують інтенсивність процесів соціально-економічного розвитку великого міста, розраховуються за формулою:

$$Ір_{ji} = \sum_{j=1}^n B_{ji} \cdot ЧІ_{ji} \quad (3)$$

де $Ір_{ji}$ – інтегральний індикатор соціально-економічного розвитку другого рівня;

$ЧІ_{ji}$ – частковий індикатор соціально-економічного розвитку;

B_{ji} – ваговий коефіцієнт j -того часткового індикатору в інтегральному індикаторі другого рівня;

n – кількість часткових індикаторів в j -тому інтегральному індикаторі другого рівня.

Порядок розрахунку інтегральних індикаторів першого рівня є подібним до попереднього:

$$Ісер_{ji} = \sum_{j=1}^n ВІР_{ji} \cdot Ір_{ji} \quad (4)$$

де $Ісер_{ji}$ – інтегральний індикатор соціально-економічного розвитку першого рівня;

$Ір_{ji}$ – інтегральний індикатор соціально-економічного розвитку другого рівня;

$ВІР_{ji}$ – ваговий коефіцієнт j -того інтегрального індикатора соціально-економічного розвитку (другого рівня).

n – кількість інтегральних індикаторів другого рівня в j -тому інтегральному індикаторі першого рівня.

Комплексний індикатор соціально-економічного розвитку розраховується як середнє арифметичне індикаторів першого рівня і дозволяє оцінити загальний рівень розвитку великого міста, визначити інтенсивність та напрям його динамічних змін, а також спрогнозувати тенденції розвитку регіональної соціально-економічної системи. Обґрунтовано доцільність вибору та ієрархізації стратегічних напрямів розвитку великого міста за результатами попередньої

оцінки ефективності їхньої реалізації та ступеня впливу на рівень розвитку великого міста, що проводиться з використанням розробленої системи часткових та інтегральних індикаторів соціально-економічного розвитку великого міста.

Розроблений методичний підхід апробовано на матеріалах м. Харкова, що дозволило визначити основні динамічні тенденції соціально-економічного розвитку великого міста впродовж 2005-2012 років (рис. 2). В результаті проведених розрахунків комплексного індикатора соціально-економічного розвитку м. Харкова та аналізу його динаміки впродовж 2005-2012 років встановлено, що з 2005 р. по 2009 р. індикатор соціально-економічного розвитку зменшився на 0,267, причому в 2008 році зменшення відбулося внаслідок погіршення рівня соціального розвитку, а в 2009 – внаслідок суттєвого погіршення рівня економічного розвитку. Впродовж 2009-2012 років мало місце незначне зростання індикатора соціально-економічного розвитку, що свідчить про результативність регіональної політики, однак ефективність стратегічного управління розвитком великого міста, що здійснюється регіональними та місцевими органами управління, слід оцінити як недостатню.

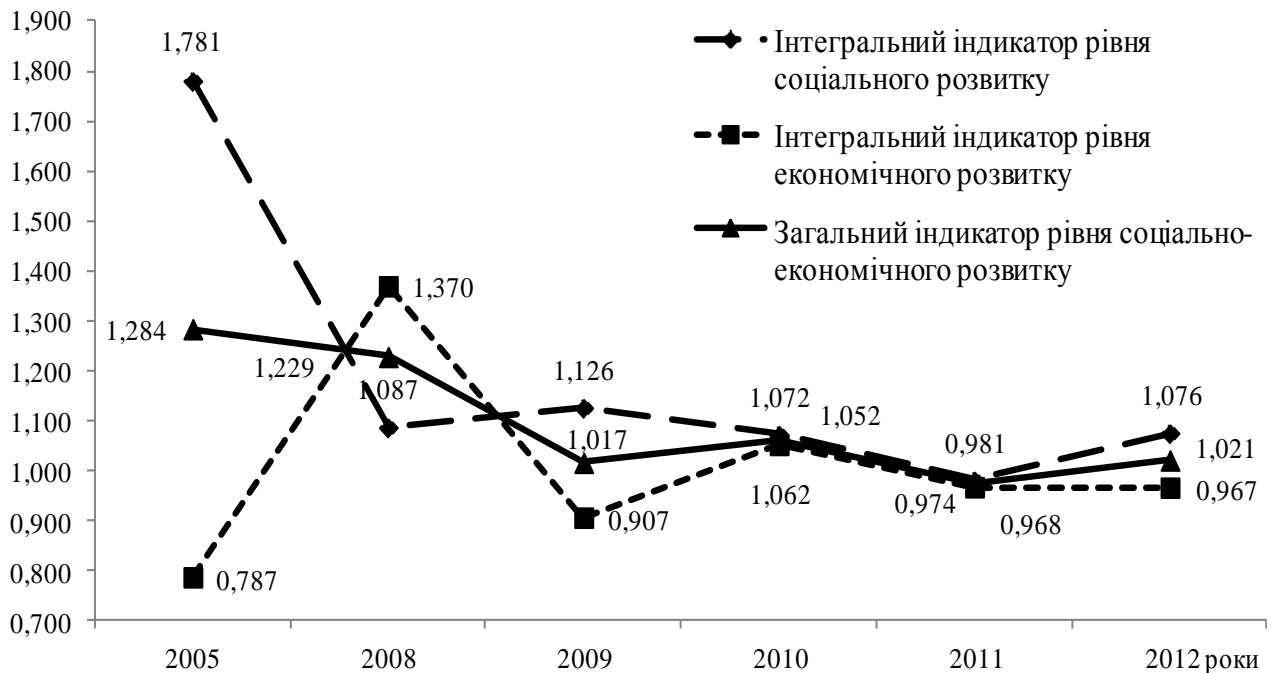

Рис. 2. Динамічні зміни інтегральних індикаторів соціально-економічного розвитку м. Харкова, 2005-2012 рр.*

* розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики України

Внутрішня структура комплексного індикатора, представлена інтегральними індикаторами першого та другого рівнів, дозволяє визначити основні тенденції соціального та економічного розвитку міста впродовж вищезазначеного періоду та здійснити коригування тактичних та стратегічних планів розвитку.

На основі аналізу щорічних програм соціального та економічного розвитку м. Харкова (за період з 2005 по 2012 рік) та стратегії стійкого розвитку Харківської області до 2020 року здійснено оцінку визначених регіональними органами управління стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого

міста та встановлено відсутність в програмних документах для більшості стратегічних напрямів кількісних параметрів, що характеризують результативність їх реалізації та дозволяють оцінити ефективність роботи регіональних органів управління в процесі реалізації стратегії.

Реалізація стратегічного цільового підходу дозволила визначити пріоритетні напрями розвитку сучасного великого міста – забезпечення комплексності економічного розвитку, компактності територіального розвитку, підвищення комфортності середовища життєдіяльності та покращення якості життя населення.

У третьому розділі «Удосконалення концептуальних засад формування та реалізації стратегічних напрямів розвитку великого міста» оптимізовано процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста; розвинуто концептуальні підходи до моніторингу процесу формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста, розроблено науково-методичний інструментарій підвищення якості життєзабезпечення населення великого міста.

Удосконалений автором процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста передбачає проведення процедури коригування моделей, сценаріїв та програмних заходів розвитку з використанням елементів ковзного планування в межах науково обґрунтованого стратегічного коридору, рух до нижнього порогового значення якого сигналізує про наближення до критичного стану та необхідність перегляду стратегії розвитку великого міста, тоді як рух до верхньої межі коридору свідчить про правильність визначених регіональними органами управління стратегічних напрямів розвитку та ефективність прийнятих стратегічних і тактичних рішень (рис. 3).

Рис. 3. Процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста*

*розробка автора

Визначено цілі та завдання системного моніторингу соціально-економічного розвитку великого міста, визначено базові рівні аналізу та періоди аналізу, розроблено алгоритм його проведення (рис. 4).

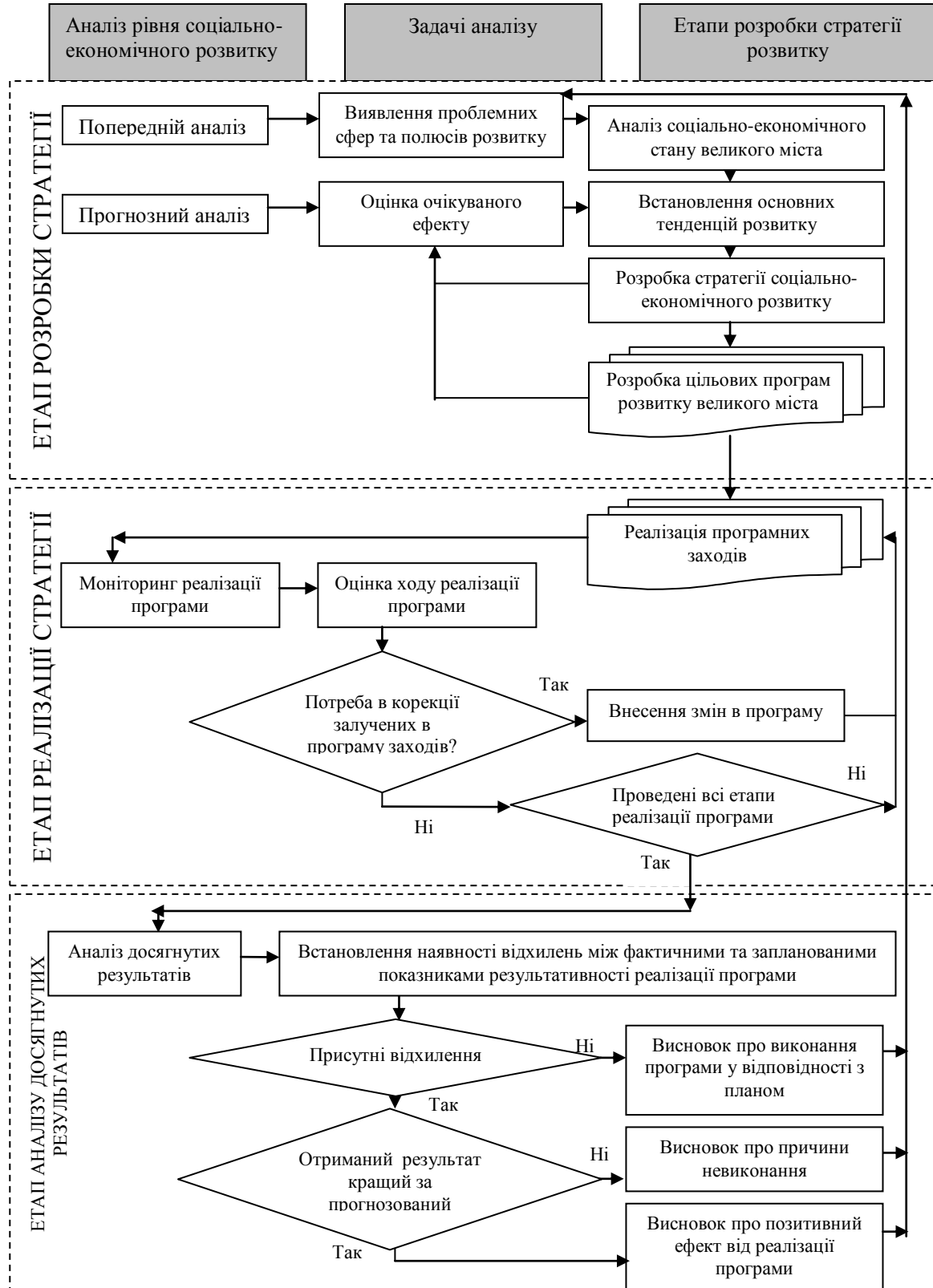

Рис. 4. Алгоритм системного моніторингу соціально-економічного розвитку великого міста*

*розробка автора

Поєднання розробленого автором методичного підходу до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті з сучасними інформаційними технологіями забезпечує високу ефективність стратегічного управління розвитком на мезоекономічному рівні та дозволяє здійснювати багатоваріантне стратегічне планування. Впровадження в процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста додаткового етапу оцінки якості формування стратегії, використання на попередньому та заключному етапах оцінки стратегії розробленого методичного підходу, а також елементів ковшного планування в процесі реалізації стратегії та коригування моделей і сценаріїв розвитку дозволяє отримати синергетичний ефект.

Удосконалено науково-методичний інструментарій розробки та впровадження системи менеджменту якості (СМЯ) на підприємствах сфери життєзабезпечення великого міста. Визначено головну мету та завдання СМЯ, етапи процесу впровадження системи менеджменту якості на підприємствах сфери життєзабезпечення: 1) визначення стратегічних цілей СМЯ та формування нового структурного підрозділу на підприємстві; 2) залучення та підготовка персоналу; 3) розробка СМЯ; 4) документування; 5) впровадження системи менеджменту якості; 6) коригування впровадженної системи за результатами аудиту. Здійснено розподіл повноважень та відповідальності щодо розробки та впровадження СМЯ між посадовими особами підприємства.

Здійснено аналіз результативності кластеризації в різних сферах економіки регіонів України, доведено необхідність створення кластеру в сфері життєзабезпечення великого міста та розроблено модель взаємовідносин між учасниками кластеру.

Основні положення, викладені в дисертації, слугують подальшому розвитку теоретичних і прикладних досліджень, спрямованих на удосконалення стратегічного управління соціально-економічним розвитком великого міста.

ВИСНОВКИ

Одержані в ході дослідження результати дозволяють розв'язати важливе науково-практичне завдання з узагальнення й обґрунтування теоретико-методичних положень та розробки практичних рекомендацій щодо формування та реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста.

Основні висновки та результати дослідження полягають в наступному:

1. Інтенсивність посткризового відновлення регіональної соціально-економічної системи, її резистентність до негативних екзогенних впливів і сталий розвиток безпосередньо залежать від якості стратегічного управління трансформаційними процесами на її території. Використання науково обґрунтованого теоретико-методичного базису при формуванні та реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста оптимізує процес стратегічного управління, сприяє раціональному розподілу ресурсів і забезпечує збалансованість функціонування соціальної та економічної сфер.

2. Систематизовано наукові підходи до визначення базових категоріальних понять «стратегічне планування розвитку» та «стратегічне управління

розвитком», показано їх взаємозв'язок як частини та цілого. Уточнено змістовне наповнення дефініцій «система стратегічного планування розвитку великого міста» та «процес формування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста». Останній є основною стадією стратегічного управління сталим розвитком великого міста, яка реалізується з використанням системного підходу до оцінки соціально-економічних змін у великому місті та прогнозуванні перспектив його розвитку з врахуванням пріоритетів державної та регіональної політики.

3. Доведено наявність синергетичного ефекту від впровадження в процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста додаткового етапу оцінки якості формування стратегії, використання на попередньому та заключному етапах стратегічного аналізу авторської методики оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічного розвитку великого міста, а також використання елементів ковшного планування в процесі реалізації стратегії та коригування моделей і сценаріїв розвитку. Запропоновано межі стратегічного коридору для оцінки реалізації стратегії та прогнозування майбутніх змін визначати за максимальними та мінімальними значеннями КІСЕР, розрахованого за оптимістичним та песимістичним сценаріями.

4. Розроблено методичний підхід до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті, що передбачає використання шістдесят одного часткового та дванадцяти інтегральних індикаторів для розрахунку комплексного індикатора соціально-економічного розвитку великого міста. Визначено принципову послідовність проведення оціночних процедур та етапи стратегічної оцінки. Практична реалізація цього підходу на матеріалах м. Харкова дозволила оцінити результативність регіональної політики та ефективність управління розвитком міста впродовж 2005-2012 років, розробити пропозиції щодо коригування стратегічних напрямів розвитку міста та удосконалити процес стратегічного планування на регіональному рівні.

5. Обґрунтовано доцільність вибору та ієрархічного розподілу стратегічних напрямів розвитку великого міста за результатами проведення попередньої оцінки тенденцій соціально-економічних змін у великому місті з урахуванням динаміки інтегральних показників другого рівня, що характеризують рівень економічного та соціального розвитку. Коригування стратегічних напрямів розвитку запропоновано здійснювати на основі оцінки реалізації стратегії за встановленими часовими межами.

6. Встановлення ключових трансформаційних тенденцій та процесів на регіональному рівні, визначення ступеня їх впливу на поступальність та спрямованість соціально-економічного розвитку великого міста дали змогу констатувати пріоритетність реалізації соціальної функції адміністративно-територіальної одиниці. Основними стратегічними цілями на сучасному етапі для великого міста визначено забезпечення компактності територіального розвитку та підвищення якості життя через підвищення комфортності середовища життєдіяльності населення.

7. Доведено необхідність системного моніторингу в процесі стратегічного

управління розвитком великого міста, визначено його цілі, завдання та інструменти проведення. Використання розробленого автором алгоритму системного моніторингу розвитку великого міста дозволяє здійснювати поліваріативне стратегічне сценарне прогнозування та планування, підвищити гнучкість та адаптивність регіональних стратегій та програм розвитку, своєчасно та обґрунтовано коригувати стратегічні напрями соціально-економічного розвитку великого міста.

8. Досягнення головної мети сталого соціально-економічного розвитку великого міста – підвищення якості життя населення – неможливе без проведення радикальних змін в сфері життєзабезпечення. Здійснено моделювання системи менеджменту якості для підприємств сфери життєзабезпечення великого міста та розроблено науково-методичний інструментарій для її впровадження. З метою ефективної реалізації процесного підходу до стратегії загального менеджменту якості визначено та структуровано цілі та завдання СМЯ, ідентифіковано етапи процесу впровадження моделі, розподілено компетенції щодо її розробки та реалізації.

Обґрунтовані в дисертаційному дослідженні теоретико-методичні засади та практичні рекомендації щодо формування та впровадження стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку дозволяють прискорити процеси посткризового відновлення та забезпечити сталий розвиток великого міста.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Харенко Х.І. Актуалізація проблем функціонування системи життєзабезпечення міста / О.А. Карлова, Х.І. Харенко // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 250. – Т. 4. – С. 1526–1530.

Особистий внесок: визначено проблеми функціонування системи життєзабезпечення міста, розроблено стратегічні напрями її розвитку.

2. Калашнікова Х.І. Міський господарський комплекс як складова регіональної економіки/ О.А. Карлова, Х.І. Калашнікова // Коммунальное хозяйство городов : научно-технический сборник. – К. : Техника, 2010. – Вып. 96. – С. 190–197. – (Серия: Экономические науки).

Особистий внесок: визначено сутність та елементи міського господарського комплексу, оцінено можливості стратегічного планування його сталого розвитку.

3. Калашнікова Х.І. Соціально-економічний розвиток інфраструктури міст Харківського регіону /Х.І. Калашнікова// Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Хмельницький, 2011. – № 6'2011. – С. 129–132.

4. Калашнікова Х.І. Використання зарубіжного досвіду управління міською інфраструктурою в містах України /Х.І. Калашнікова// Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. – Київ, 2012. – № 6 (132). – С. 180–185.

5. Калашнікова Х.І. Методика комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічного розвитку великого міста / Х.І. Калашнікова // Збірник

наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси: ЧДТУ, 2012. – Вип. 31. – Ч. II.–Т.2 – С. 215–218. – (Серія: Економічні науки).

Матеріали наукових конференцій

6. Харенко Х.І. Інтегральний системний підхід в ефективності організації зовнішнього освітлення міста /Х.І. Харенко// Устойчивое развитие городов. Управление проектами и программами городского и регионального развития : материалы VI Международной научно-практической интернет-конференции. – Харьков : ХНАГХ, 2008. – С. 164–166.

7. Харенко Х.І. Загальні проблеми системи життєзабезпечення міста та розвитку регіону // О.А. Карлова, Х.І. Харенко // Матеріали науково-технічної конференції преподавателей, аспирантов и сотрудников Харьковской национальной академии городского хозяйства. – Харьков: ХНАГХ, 2010. – С. 84–85.

Особистий внесок: визначено стратегічні орієнтири регіонального розвитку.

8. Калашнікова Х.І. Інноваційні складові системи життєзабезпечення міст /Х.І. Калашнікова// Стратегія інноваційного розвитку економіки і соціальної сфери України : матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції вчених, студентів і практиків. – Донецьк, 2010. – С. 321–325.

9. Калашнікова Х.І. Перспективи стійкого розвитку інфраструктури міст Харківського регіону /Х.І. Калашнікова // Українська національна модель: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Сімферополь, 2011. – № 6. – С. 121–122.

10. Калашнікова Х.І. Процеси функціонування адміністративно-територіальних одиниць України /Х.І. Калашнікова // Менеджмент міського та регіонального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 28–29 березня 2013 р.). – Харків: ХНАМГ, 2013. – С. 67–68.

11. Калашнікова Х.І. Місто як центральна складова соціально-економічного розвитку регіону /Х.І. Калашнікова // Розвиток країн в умовах глобалізації: технологічні, економічні, соціальні та екологічні проблеми : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 23–24 травня 2013 р.). – Тернопіль, 2013. – С. 45–47.

Публікації в інших наукових виданнях

12. Калашнікова Х.І. Визначення ролі системи життєзабезпечення в економіці міста/ Х.І. Калашнікова // Вдосконалення менеджменту підприємств системи життєзабезпечення міст України. – Харків : Вид. „Форт”, 2011. – С. 72-79.

АНОТАЦІЯ

Калашнікова Х.І. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку великого міста. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Черкаський державний технологічний університет Міністерства освіти і науки України, Черкаси, 2013.

В дисертації розроблено та обґрунтовано теоретико-методичні положення і

практичні рекомендації щодо формування та реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку великого міста.

Систематизовано наукові підходи та уточнено сутність і значення стратегічного управління для сталого розвитку великого міста; узагальнено та систематизовано закордонний досвід сталого розвитку великих міст. Встановлено особливості стратегічного планування на мезоекономічному рівні та розвинуто наукові підходи до визначення стратегічних альтернатив і вибору стратегічних напрямів розвитку великого міста.

Розроблено та апробовано методичний підхід до комплексної оцінки тенденцій і динаміки соціально-економічних змін у великому місті; удосконалено стратегічний цільовий підхід до розвитку великого міста з урахуванням сучасних умов суспільного розвитку.

Оптимізовано процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку великого міста; розвинуто концептуальні підходи до моніторингу процесу формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку великого міста, розроблено науково-методичний інструментарій підвищення якості життєзабезпечення населення великого міста.

Ключові слова: стратегічні напрями розвитку; велике місто; соціально-економічний розвиток; стратегічне управління розвитком великого міста; стратегічне планування соціально-економічного розвитку; моніторинг стратегічних процесів; сфера життєзабезпечення; система менеджменту якості.

АННОТАЦИЯ

Калашникова Х.И. Стратегические направления социально-экономического развития большого города. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. – Черкасский государственный технологический университет Министерства образования и науки Украины, Черкассы 2013.

В диссертации разработаны и обоснованы теоретико-методические положения и практические рекомендации по формированию и реализации стратегических направлений социально-экономического развития большого города.

В работе систематизированы научные подходы и уточнен смысловой контент и значение стратегического управления для устойчивого развития большого города. Раскрыта сущность понятия «процесс формирования стратегических направлений социально-экономического развития большого города», который представляет собой ключевую стадию стратегического управления устойчивым развитием большого города. Определены принципиальные отличия между понятиями «стратегическое управление развитием большого города» и «стратегическое планирование развития большого города», показана взаимосвязь между этими категориями, а также категориями «комплексное социально-экономическое развитие большого города» и «система стратегического планирования развития крупного города», уточнено их значение и смысл.

Определены отечественные особенности управления развитием

мезоэкономических систем. Обобщен и систематизирован зарубежный опыт стратегического управления устойчивым развитием больших городов, определены возможности и перспективы его адаптации и применения для усовершенствования стратегического управления развитием больших городов Украины.

Предложены научные подходы к стратегическому планированию развития большого города, особенностью которых является выбор и структуризация стратегических направлений развития большого города с использованием результатов предварительной оценки степени их влияния на уровень развития большого города, а также результатов предварительного анализа эффективности их реализации. Предварительный анализ следует проводить с использованием разработанного методического подхода к комплексной оценке тенденций и динамики социально-экономических преобразований в большом городе. Авторский подход предполагает использование шестидесяти одного частичного и двенадцати интегральных индикаторов для расчета комплексного индикатора социально-экономического развития большого города. Предложенные индикаторы в полной мере отражают тенденции и динамику социально-экономического развития большого города в контексте основных стратегических процессов (социальных, экономических и экологических). Разработанный методический подход позволяет оптимизировать процесс выбора стратегических альтернатив развития большого города. Его апробация на материалах г. Харькова позволила оценить результативность региональной политики и эффективность управления развитием города на протяжении 2005-2012 гг., а также разработать предложения по корректированию стратегических направлений развития города и усовершенствованию стратегического планирования на региональном уровне.

Усовершенствованы концептуальные подходы к мониторингу процесса формирования и реализации стратегии развития большого города, особенностью которых является использование разработанного алгоритма системного мониторинга социально-экономического развития. Практическая реализация авторской разработки позволит усовершенствовать как процедуры вариативного планирования стратегических альтернатив и сценариев развития города, так и процедуру оценки результативности реализации стратегий.

Разработан стратегический целевой подход к развитию современного большого города, особенностью которого является приоритетность реализации социальной функции города путем обеспечения компактности его территориального развития и повышения комфортности среды жизнедеятельности населения. Это, по мнению автора, будет способствовать экономическому развитию большого города, позволит существенно изменить потребности в жилищном строительстве, развитии и модернизации инфраструктуры, а также усовершенствовать региональную политику устойчивого развития на стадии посткризисного восстановления.

Научно-методический инструментарий моделирования и внедрения системы менеджмента качества на предприятиях сферы жизнеобеспечения большого города разработан автором с целью минимизации иррациональности трансформационных процессов в этой сфере, а также для повышения качества

продукции, работ и услуг, которые предоставляются населению большого города. Его реализация на практике позволяет сбалансировать работу предприятия сферы жизнеобеспечения, обеспечить оптимальное соотношение между ценой и качеством предоставляемых ним услуг, а также повысить эффективность реализации стратегии социально-экономического развития большого города в целом.

Основные положения, изложенные и обоснованные в диссертационной работе, служат дальнейшему развитию теоретических и прикладных исследований, направленных на совершенствование стратегического управления социально-экономическим развитием большого города.

Ключевые слова: стратегические направления развития; большой город; социально-экономическое развитие; стратегическое управление развитием большого города стратегическое планирование социально-экономического развития; мониторинг стратегических процессов; сфера жизнеобеспечения, система менеджмента качества.

ANNOTATION

Kalashnikova H. I. The strategic orientations of socio-economic development of the city. – On the right of manuscript.

Dissertation for getting the scientific degree of the Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.05 05 – the development of productive forces and regional economy – Cherkassy State Technological University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Cherkassy, 2013.

The theoretical and methodical principles and practical recommendations according development and implementation of strategic orientations of socio-economic development of the big city are developed and grounded in the dissertation.

The scientific approaches are systematized, the essence and importance of strategic management for the sustainable development of the big city are specified. The foreign experience of sustainable development of the cities is generalized and systematized. The peculiarities of strategic planning on meso-economic level are determined, the scientific approaches to the identification of strategic alternatives and the choice of strategic orientations of the city are developed.

The methodological approach to the comprehensive assessment of trends and dynamics of socio-economic changes in the city is developed and tested. The strategic purpose-oriented approach for the development of the city in accordance to the modern conditions of social development is improved.

The process of strategic planning of socio-economic development of the city is improved, the conceptual approaches to the monitoring of forming and implementation of socio-economic development of the big city are developed. The scientifically-methodical tools to improve the quality of livelihood of the big city population are developed.

Key words : strategic orientations of the development, big city, socio-economic development, strategic management of the cities, strategic planning of socio-economic development, monitoring of strategic processes, the scope of livelihood, quality management system.

Підписано до друку 05.06.2013 р.
Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 1,16. Обл. вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам № 34

ФОП Сумська О.А.
18000, м. Черкаси, вул. О.Дашковича, 39, к. 306
Тел. (0472) 37-62-60